

Paragi Beáta Biztonsági percepciók Izraelben

Jelen tanulmány célja egyrészt mindazon főbb összefüggések rendszerbe foglalása, amelyek az évtizedek során hatással voltak az Izrael biztonságával összefüggő különféle percepciók (ki)alakulására, másrészt annak vizsgálata, hogy mely tényezők határozzák meg a társadalom kollektív biztonságérzetét. Bár – feltételezésem szerint – Izrael belső stabilitása sokkal inkább múlik a szekuláris állam(hatalom) létjogosultságát kétségbevonó, vallási meggyőződések, illetve egyéb érdekek által motivált erők társadalmi-politikai befolyásának alakulásán, az izraeli-zsidó társadalom máig a közel-keleti szomszédokban, egyes arab államok hozzáállásában, a potenciális palesztin állam (hiánya) által jelentett fenyegetésben, az iráni nukleáris programban látja a fő veszélyt.¹

Bevezetés

Az izraeli társadalom² – napjainkig a túlélésért folytatott küzdelemre épülő – biztonság-felfogása³ legalább akkora változáson ment keresztül az állam létrejötte (1948) óta, mint amennyire ma is tükrözi a kezdetekkor meglévő (vélt vagy valós) fenyegetéseket. Az izraeli biztonságérzetet sem magyarázták soha kizárólag a *security studies* érdeklődési körébe tartozó olyan alapvetően katonai vonatkozású összefüggések, mint háborúk,

¹ Jelen írás szerkesztett, de hivatkozások nélküli verziója első közlésben a *Nemzet és Biztonság* 2009. őszi számában jelent meg először ([Nemzet és Biztonság 2 \(9\): 61-78](#)).

² Az „izraeli társadalom” kifejezés a tanulmány teljes terjedelmében elsősorban az Izraelben élő zsidóságra – Izrael állampolgárainak mintegy 80 százalékára – vonatkozik. Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy Izrael öndefiníciója szerint zsidó állam, másrészt abban, hogy Izrael biztonságának megítélése sokkal inkább függ az „általános” zsidó identitástól, mint attól az „izraeli” identitástól, amelynek az országban élő nem zsidók is részét képezik. Az izraeli állampolgársággal is rendelkező arab (palesztin) lakosságra izraeli arabként, a megszállt palesztin területeken (a Gázai övezetben és a Nyugati Parton) élőkre palesztinként utalok. Az állampolgársággal nem, de izraeli személyazonosítási okmánnyal rendelkező Kelet-Jeruzsálemben élő palesztinok különleges státuszuk miatt – szövegkörnyezettől függően – az izraeli arabok és a palesztinok alkotta halmaznak egyaránt részei lehetnek. Azzal összefüggésben, hogy az „izraeliség” magában foglalja-e az ország arab lakosságához kapcsolható identitáselemeket és értékeket, lásd pl. a baloldali-liberális izraeli zsidó író, Abraham B. Yehosua és a szintén izraeli, ám keresztény arab író, Anton Shammas között az 1980-as években kezdődött vitát (Baruch Kimmerling: „Nationalism, Identity and Citizenship. An Epilogue to the Yehosua-Shammas Controversy: A Non-Platonic Dialogue” in Kimmerling 2008: 222-234).

³ Miközben a biztonság-felfogás inkább makroszintű, nagyobb emberi közösségek (államok, társadalmak) által konstruált normatív tartalommal bír – és mint ilyen a nemzetközi kapcsolatok diszciplinájának érdeklődési körébe tartozik – azt nem lehet mereven elválasztani az egyén szintjén jelentkező, inkább a pszichológia, pedagógia, szociológia és közgazdaságtan érdeklődési körébe tartozó biztonságérzet fogalmától. A kettő közötti határ kapcsán érdemes idézni Stephen Waltot, aki szerint mindazok, akik a biztonságot tágabban szeretnék értelmezni annál, mint amit a[z] [állami monopóliumként kezelt] katonai erővel való fenyegetés, annak használata és kontrollja jelent, azt kockáztatják, hogy megbomlik az az „intellektuális koherencia,” amely elengedhetetlen a biztonsággal összefüggő problémák kezeléséhez (Walt 1991: 212-213).

nemzetbiztonsági doktrínák, védelmi kiadások nagysága, haderő felszereltsége, vagy a haditechnika fejlettsége. Ha az állam maradéktalanul képes lenne a külső fenyegetés (objektív) mértékének megfelelő (arányos, szükséges) védelmet nyújtani, a lakosság akkor sem feltétlenül érezné magát biztonságban. Nemcsak azért, mert a biztonság(érzet) számos más változó függvénye is (Ulmann 1983; Buzan 1991; Walt 1991; Buzan et al 1997), hanem azért is, mert az utóbbi évtizedek folyamán Izraelben erősen elmosódott az állam biztonsága (a nemzetbiztonság) és a személyes, egyéni biztonság közötti határ. Egyiket a másiktól nagyon nehéz elválasztani, amennyiben azok kölcsönösen feltételezik, sőt adott esetben akár kölcsönös manipulációs eszközként is szolgálhatnak. Ez világosan látszik abból, hogy Izrael biztonságának kérdése hagyományosan központi szerepet tölt be nemcsak a választási kampányokban, de bármiféle politikai, társadalmi jellegű kérdéseket boncolgató diskurzusban is (Peri 1983; Kimmerling 2008).

Tény az is, hogy – különösen a hatnapos háború óta – az izraeli társadalom biztonságérzetét mindig valamiféle befejezetlen, átmenetinek remélt helyzet alakította. Az Egyiptommal (1979) és Jordániával (1994) megkötött békeszerződések kivételével sem a térségbeli arab államok, sem Izrael nem állt elő soha olyan átfogó megbékélési elképzeléssel vagy rendezési alternatívával, sőt egyik félnek sem sikerült soha olyan új regionális *status quo* teremteni, amelyet a másik fél legitimnek fogadott volna el. Ami az izraeli vezetést illeti, az az első intifáda kitöréséig (1987) éppúgy nem foglalkozott érdemben az 1967-ben fennhatósága alá került palesztin területek⁴ lakosságának újjáéledő nemzetiségi törekvéseivel, ahogy stratégiai-politikai értelemben – a ténylegesen alkalmazott taktikáktól függetlenül – tétován reagált annak kitörésére is. Hasonlóan, mindkét aláíró fél, Izrael és a Palesztinai Felszabadítási Szervezet (PFSZ) kifejezetten átmeneti állapotnak tekintette az 1991/1993-ban kezdődött oslói békefolyamatot, amelynek végére el kellett volna jutniuk a „végső megállapodásig.” Érdekes módon ez a hidegháborút követően kezdődő időszak, az oslói folyamat kora teremtette meg Izrael számára nem-

⁴ Azzal az állítással, hogy „a palesztin területek közé – függetlenül a ténylegesen gyakorolt izraeli ellenőrzés jellegétől – a Gázai övezet, a Nyugati Part (az ókori Izraelben Júdea és Szamária; magyarban sokszor napjainkig Ciszjordánia), illetve Kelet-Jeruzsálem tartozik,” lényegében tagadjuk Izrael területi integritását, amennyiben Kelet- és Nyugat-Jeruzsálem 1967 (1980) óta egységet alkotva az állam oszthatatlan fővárosaként funkcionál. Amennyiben elismerjük, hogy az egységes Jeruzsálem Izrael államterületének része, szükségszerűen tagadjuk a palesztinok Kelet-Jeruzsálemre formált igényét. A palesztin területeket jelölő elnevezés kapcsán felmerülő vita további két összefüggés – i) azok jogi státusza és ii) a területek homogenitása – kapcsán különösen éles. Bár a nemzetközi közösség alapvetően megszálltként tekint a területekre (*occupied Palestinian territories*, oPt), egyes nemzetközi jogászok érvei szerint azok azért nem tekinthetőek (a humanitárius jogban definiáltaknak megfelelően) megszálltnak, mert azok 1967 előtt nem álltak nemzetközi jogilag elismert módon egyetlen szuverén állam fennhatósága alatt sem. A másik ok, amiért nehéz a három felsorolt területi egységet egyetlen – minden fél igényeinek megfelelő, objektív – elnevezéssel illetni, az a területek és lakosságuk eltérő helyzete. A Gázai övezetből Izrael 2005-ben kivonult, ám az izraeli-gázai határ korlátozott átjárhatósága miatt az övezet a legkevésbé sem tekinthető „szuverénnek.” Jeruzsálem keleti része 1967 előtt fizikailag is egységet alkotott a Nyugati Parttal, ám mióta Izrael a várost „egységes és oszthatatlan” minőségében fővárosaként kezeli, a kelet-jeruzsálemi arabok sokkal inkább kötődnek jogilag és egzisztenciálisan Izraelhez, mint nyugati parti szomszédai. A „megszállt” minősítés az izraeli biztonsági mechanizmusok változatos rendszerének köszönhetően leginkább a Nyugati Partra illik, de az oslói folyamat időszakában aláírt megállapodások alapján az is különböző státuszú körzetekre van osztva. Mindhárom területre egyaránt érvényes, hogy az ott élő lakosság – külső határátlépésre és/vagy belső közlekedésre jogosító – személyazonosítási okmányait az izraeli hatóságok hagyják jóvá.

csak a nemzetközi elismertséget (elfogadottságot), de annak lehetőségét is, hogy gazdasági-pénzügyi értelemben vitathatatlanul fejlett állammá váljon. Az pedig már részben a gazdasági fellendülésből, részben a nemzetközi politikai konszolidációból következik, hogy Izrael egyre kevésbé szorul(t) rá arra, hogy a biztonsága szempontjából kritikusnak tekintett palesztin kérdés megoldása kapcsán akár közvetlen szomszédaival, akár a tágabb nemzetközi környezettel érdemi egyeztetéseket folytasson.

A tanulmány módszertanilag a következő logikát követi. Elsőként röviden áttekintjük az izraeli biztonságfelfogást, illetve biztonságérzetet meghatározó fogalmak történetét az állam alakulásától az ezredfordulóig, hiszen a máig hivatkozott különféle fogalmak jelentését nagymértékben pontosítják azon körülmények, amelyek közepette megszülettek. Az olyan koncepciók, mint Izrael „kivételes mivolta,” a „védhető határok” szükségessége, a „nincs más választás” kényszere, a „a(z) (izraeli) Dávid (arab) Góliát elleni” percepciója akkor is máig élénken élnek a közgondolkodásban, ha ma már lényegében elképzelhetetlen egy olyan többfrontos, nagyszabású arab-izraeli háború kitörése, amely során Izrael létét hagyományos katonai erővel fenyegetni lehetne.

E fogalmak segítségével kerülnek azonosításra mindazon jelenségek, amelyek akár külső, akár belső fenyegetést jelentenek az izraeli, illetve zsidó társadalom – társadalmak? – illetve az egyén biztonságára nézve. A külső fenyegetések közé elsősorban (az) (ország földrajzi adottságainak tükrében értelmezendő) Izrael elpusztítására vonatkozó törekvések tartoznak; belső fenyegetésként értékelhetjük nemcsak az ország területén élő arab kisebbséget, de a zsidóság azon ultraortodox köreit is, amelyek Izrael mint modern nemzetállam érdekeit ignorálva a zsidó telepes-tevékenység meggyőződéses formálói és végrehajtói.

A (vélt vagy valós) fenyegetést jelentő jelenségek áttekintését követően kerül sor mindazon összefüggések vizsgálatára, amelyek a közvélemény többségének véleménye szerint (a) garantálják, illetve (b) aláássák az izraeli biztonságérzetet. Az előbbi csoportba tartoznak egyrészt azon erőfeszítések, amelyek belső tartást adnak a társadalomnak, illetve biztonságot nyújtanak az államnak – a hadsereg, mint kulturális-társadalmi kohéziós erő és mint a (nemzet)biztonság letéteményese, illetve a katonai fejlesztések – másrészt az olyan külső garanciák, amelyek fő letéteményese az Egyesült Államok, mint szövetséges.

1. táblázat: A biztonságérzet azon összetevői, amelyek tekintetében nemzeti konszenzus, illetve megosztottság van

	(a) Létezik nemzeti egyetértés	(b) Vitatott hatékonyságú lehetőségek
Belső tényezők	☐ hadsereg, mint kulturális-társadalmi kohéziós erő ☐ katonai technológiák és fejlesztések	☐ az ultraortodox zsidóság politikai-vallási meggyőződéseinek kezelése ☐ zsidó telepek felszámolása
Külső tényezők	☐ Egyesült Államok, mint szövetséges	☐ nemzetközi jog és intézmények (ENSZ)
A fenyegetést jelentő tényezők feletti kontroll lehetősége	☐ palesztin területeken alkalmazott biztonsági mechanizmusok szükségessége ☐ vízkészletek ellenőrzése	☐ arab mentalitás ☐ regionális gazdasági kooperáció, politikai megbékélés

Miután áttekintettük az izraeli biztonságfelfogás mindazon elemeit, amelyek tekintetében létezik nemzeti konszenzus, röviden megvizsgáljuk azon alternatív lehetőségeket, amelyek „megbízhatósága” tekintetében az izraeli társadalom elutasító, de legalábbis megosztott. Ezek a következők: az ultraortodox zsidóság bizonyos köreinek, illetve a zsidó telepéseknek a palesztin területeken folytatott tevékenysége (és/vagy annak felszámolása); valamint a nemzetközi jog és intézmények által (nem) jelentett biztonsági garanciák.

Érdemes lehet vizsgálni az idegen és/vagy vitatott hovatartozású erőforrások feletti kontroll (a) lehetőségeit és (b) korlátait is. Az előbbiek közé tartozik például a palesztin területek megszállása, majd az autonómia megadása ellenére a területek különféle biztonsági mechanizmusokkal való ellenőrzésének szükségessége. A felsoroltakkal ellentétben megoszlanak a vélemények a tekintetben, hogy mennyire lehet sikeres a térségbeli politikai nézetkülönbségek mikro-, illetve makroszintű gazdasági érdekek összehangolása révén történő áthidalása, illetve általában a „nem-zsidó,” konkrétan az „arab mentalitás” befolyásolása.

1. Izrael, mint zsidó állam biztonságfelfogásának története dióhéjban

Az izraeli közgondolkodásban kivételes szerepet foglal el a „biztonság” fogalma. Jelentéstartalma és társadalmi kohéziós szerepe egyaránt sokat változott azóta, hogy az első cionista gondolkodók a zsidó nemzeti otthon létrehozásában az antiszemitizmus ellenei küzdelem lehetőségét látták. Minden változás ellenére a zsidó nép biztonságának kérdésköre napjainkig kivételes módon kapcsolja egymáshoz nemcsak az annak biztonságát garantálni hivatott izraeli államot és annak állampolgárát, de az izraeli állampolgársággal nem feltétlenül rendelkező zsidók sokaságát is. Abban, hogy a sorkatonai szolgálat nők és férfiak számára egyaránt kötelező, akkor is máig kifejezésre jut a meggyőződés, miszerint az „egész ország frontvonal,” ha az utóbbi három-négy évtizedben átfogó közéleti vita bontakozott ki egyrészt arról, hogy mi is tekinthető Izrael, illetve a zsidó nép szemszögéből biztonság(os)nak (Arian 1993: 139-143; Cohen 1995), másrészt arról, hogy milyen szerepe is van a biztonságnak állam és társadalom viszonya, stabilitása szempontjából (Ben-Eliezer 1998; Kimmerling 2008). Katonaság és civil társadalom egymásra utaltságát jól jellemzi a fegyverben álló – izraeli megfogalmazásban inkább egyenruhát viselő – nemzet kifejezés, amely a kötelező sorkatonai és tartalékos szolgálaton túl számos egyéb módon kapcsolja egymáshoz a társadalom tagjait. E megfogalmazásban egyaránt kifejezésre jut az „az összevisszaság, amely egyén, család, társadalom, nemzet és állam [fogalmi] között található; a társadalom hadseregen is túlmutató militarista jellegének megteremtése; valamint a valóság oly módon történő megragadása, amely semmibe veszi a háború és békeidő közötti különbséget” (Ben-Eliezer idézi Lissak 2001: 244).

A teljes vizsgált időszakot – a zsidó nemzeti otthon létrehozására irányuló ötlet XIX. századi megszületésétől napjainkig – tekintve két olyan eseményt érdemes az elején kiemelni, amelyek jelentős mértékben alakították az Izrael állam természetéről alkotott felfogást, illetve annak a zsidó nép túlélésében és biztonságnak garantálásában játszott szerepet: a holokausztot és a negyedik arab-izraeli háborút.

A zsidóság kiirtását célzó európai kísérlet máig kitörölhetetlen nyomokat hagyott az izraeli közgondolkodásban. Alapvető módon járult hozzá ahhoz is, hogy a zsidó kiválasztottság-tudat és magára-hagyatottság jelentéstartalma a modern Izrael létrehozásával újabb jelentéstartalmakkal bővült (Merom 1999). A holokauszt jelentősége elsősorban

mégis abban ragadható meg, hogy hatására a palesztinai zsidó közösség (a jisuv) korabeli, politikailag baloldali meggyőződésű vezetése átértékelte a cionizmus eredeti cél- és eszközrendszerét (Aronson 2009: 70-82). E folyamat részeként évtizedekre háttérbe szorult a Vlagyimir Zsobotyinszkij nevéhez kötődő, az 1922-es népszövetségi mandátumhatárokat módosítani kívánó, vasfalat vízionáló (Lustick 1996) az izraeli jobboldal elődjének tekintett ún. revizionista mozgalom. Miközben a XX. század első felében, az ókori Izrael földje, illetve a történelmi Palesztina szolgált a zsidó nemzeti otthon megteremtésének sok szempontból romantikus bázisául, addig a holokauszt tapasztalatának birtokában a korabeli zsidó közösség kénytelen volt szembenézni a valósággal: Palesztina földje nem volt és nem lesz lakatlan. Függetlenül attól, hogy az ott élő arabok politikai, vallási, kulturális értelemben mennyire alkottak integrált közösséget (népet, nemzetet), ugyanazon földön éltek, rendelkeztek tulajdonnal és egzisztenciával, mint a régi és új zsidó bevándorlók.

Akármilyen kiterjedt volt is – a népszövetségi mandátumszerződés engedte kereteken belül – a jisuv korabeli önrendelkezése, 1946-ban még mindig csupán a palesztin mandátumterület maximum 7 százaléka volt zsidó tulajdonban (Abu Hussein – McKay 2003: 68).⁵ Ennek megfelelően a világháború éveiben és azt követően a föld zsidók és arabok közötti terület- illetve lakosságárányos megosztása tűnt az egyetlen racionális lehetőségnek – legalábbis, amennyiben a zsidóság az önrendelkezési jogban, illetve a nemzeti szuverenitásban látta fennmaradásának garanciáját.⁶ A holokauszt tapasztalata hozzájárult ahhoz is, hogy az Izrael, mint modern nemzetállam létrehozhatóságával kapcsolatos szekuláris és vallási-teológiai viták átmeneti kompromisszummal záruljanak. A David Ben Gurion vezette Zsidó Ügynökség, még a függetlenség kikiáltása előtt megállapodott a befolyásosabb zsidó vallási vezetőkkel (illetve a többségüket politikailag képviselő Agudat Israellel) abban, hogy az állam bizonyos kérdésekben – elsősorban a családjog, az állami ünnepnapok és a katonai szolgálat szelektív kötelezettsége – tekintetében igazodik a vallásjog (*halacha*) által megszabott keretekhez (Elazar – Avidad 1981: 174-176; Gutmann 1981). Ennek a kompromisszumnak azonban beláthatatlan következményei lesznek a későbbiek folyamán, részben a demográfiai trendek, részben bizonyos vallásos zsidók demokratikus politikai életben való nem-demokratikus játékszabályok szerint játszott szerepe miatt. Ez utóbbi elsősorban azért jelent problémát, mert az általuk kitűzött célok, alkalmazott eszközök és játékszabályok olyan értékrend

⁵ Ez a szám nem jelenti, hogy a maradék 93 százalék a helyi arabok – modern értelemben vett – tulajdona lett volna, a földek regisztrálása ugyanis akkor sem volt teljes (máig nem az), ha azok összeírását már az Oszmán Birodalom idején a XIX. század végén elkezdték.

⁶ A kétnemzetiségű állam korabeli létrehozhatósága – az együttműködés szükségessége – kapcsán lásd például Martin Buber azon írásait, amelyben Izrael függetlenségének kikiáltása ellen foglalt állást (Buber 2005). Érdemes megemlíteni a zsidó filozófiával is foglalkozó Judith Butler véleményét is, aki szerint Buber azt látta helyesen már akkoriban is, hogy a zsidók ellen irányuló arab erőszakos cselekmények a velük való együttműködés révén lettek volna – lennének – kivédhetőek: a föld két államra osztása önmagában nem garantálhatja a zsidóság biztonságát. A holokauszt és Izrael állam megnyilvánulásai kapcsán Butler azon kevesekkel van egy véleményen, akik – akár zsidóként, akár nem zsidóként – úgy vélik, hogy a történetek, akármilyen borzalmasak voltak is, akkor sem igazolhatják Izrael minden lépését, ha fennáll a megismétlődés veszélye (Butler 2005). A *halacha* persze nemcsak radikális elvi ellenvéleményt kínál a *din rodef*, vagyis az üldöző törvénye révén, de a PFSZ-szel a területek átadására vonatkozó megállapodást aláíró Jichak Rabin miniszterelnök (mint *rodef*) meggyilkolása gyakorlatilag is jogosnak tekinthető azok szemében, akik Rabinban a felebarátját (ti: az izraeli zsidóságot) elpusztítani kívánó személyt láttak (bővebben lásd: Naor 1999, 166-170).

mentén formálódnak, amelyekkel egy magát demokratikusnak tartó állam nem tud mit kezdeni.

Jellegében és hatásában is más, de nem kevésbé fontos szerepet játszott az Egyiptom és Szíria által kezdeményezett negyedik arab-izraeli háború (1973), amely katonai értelemben a hatnapos háború (1967) óta fennálló *status quo* fennmaradásával zárult. Ez a háború és az azt követő időszak döntő mértékben járult hozzá nemcsak a kifejezetten biztonságpolitikai jellegű kül- és belpolitikai vonatkozású fejleményekhez (Inbar 2008), de komoly társadalmi változásokat is eredményezett. Ezek részeként nemcsak az arabokkal való megbékélést és területi kompromisszumot – előbb Jordániával (jordániai opció), majd a palesztinokkal – sürgető izraeli békemozgalom alakult ki és konszolidálódott, de azzal párhuzamosan egyre markánsabb politikai erővé lépett elő a palesztin területeken, az ókori Júdea és Szamária területén való letelepedést különféle okokból kívánatosnak tartó vallásos és szekuláris jobboldal is.

A fentieket összefoglalva: miközben az 1930-1940-es évek eseményei a modern Izrael létrehozásának elengedhetlensége kapcsán létező zsidó nemzeti konszenzus kialakulását eredményezték, addig az 1970-1980-as évektől egyre erősebbé vált az izraeli (zsidó) társadalom a tekintetben létező megosztottsága, hogy milyen tényezők is garantálják az állam biztonságát, illetve fennmaradását.

Az állam létrehozását követő két évtizedben (1948-1967) a politikai és katonai vezetés, Ben Gurion különösen, egyaránt abban látta az izraeli állam és társadalom biztonságának a garantálását, ha olyan kivételesség-tudatot adnak az egyre bővülő és heterogénebbé váló izraeli (zsidó) társadalomnak, amely bármiféle – holokauszthoz mérhető – akadály legyőzésére képessé teszik tagjait. Miközben e kivételesség tudat gyökere a bibliai „kiválasztott nép” fogalmának⁷ megszületéséig vezethető vissza, a meggyőződés a szekuláris izraeli terminológiában is komoly szerepet kap. Bár sokan sokféle alapon vitatják ennek létjogosultságát (Merom 1999; Kimmerling 2008: 161), a kollektív izraeli-zsidó önértékelésben évtizedek – évezredek – óta kifejeződik a bibliai David és Góliát harca, a kevesek sokak ellen folytatott hősiesség küzdelme is.

A szűkös erőforrások mentén is biztosítható győzelem egyik feltétele a háborús fenyegetés folyamatos napirenden tartása lett. Ahogy Jichak Rabin 1967-ben megfogalmazta az állam egyfajta szunnyadó háború résztvevője, amely konkrét katonai műveletek hiányában is létező fenyegetést jelent. Az ország kis mérete, karcsúsága, a területi mélység hiánya az első háborútól kezdve (1948) indokolta, hogy a fenyegetés elhárításában fontos szerepet játszott a háború ellenséghez való pozícionálása, annak követelménye, hogy bármely fegyveres összecsapás helyszínéül inkább a szomszédos arab államok területe szolgáljon. Szintén ebben az időszakban fogalmazódott meg a korabeli izraeli nemzetbiztonsági gondolkodás egyik központi fogalma, a „megelőző csapás” szükségessége is. A Jigal Allon által megalkotott és az izraeli hadsereg (IDF) által az 1950-es évek közepétől a hatnapos háborúig (1967) alkalmazott koncepció értelmében Izrael egyre intenzívebb támadási készségét tényleges katonai akciókban, megelőző jelleggel kell levezetni. Hasonlóan gyakran használatos volt a Mose Dajan nevéhez fűződő békeidőbeli katonai műveletek fogalma: e műveleteket elsősorban a Sínai-félsziget megszállását megelőzően onnan kiinduló egyiptomi (palesztin) akciók viszonzásaként alkalmazták (Horowitz 1993: 20-21). A hatnapos háborúban elért területi nyereségek a legendák szerint Izrael számára is meglepetés erejével hatottak. Az új *status quo* nem csupán olyan védhető határokat jelentett, amelyek biztosították az állam biztonsága szempont-

⁷ Az államalapítástól napjainkig eltelt időszakban született biztonsággal és biztonságérzettel összefüggő fontos fogalmak listája – kronológiai sorrendben – az írás végén (4. táblázat) található.

járól kritikus fontosságú stratégiai mélységet, de azt is lehetővé tünnek tenni – legalábbis ahogy Abba Eban külügyminiszter 1967 folyamán kifejtette – hogy Izraelnek a továbbiakban megelőző csapást kelljen mérnie bármelyik szomszédjára (idézi Horowitz 1993: 23). Új stratégiaként a hagyományos erőn alapuló elrettentés (retorikája) jelent meg, amelyet időről időre fokoztak a titkos nukleáris fejlesztésekről napirendre kerülő hírek.

Az arab államok által kezdeményezett negyedik arab-izraeli háború (1973) hamar rámutatott, hogy a stratégiai mélységnek, illetve a védhető határoknak is ára van. Ismét középpontba került az a – a felosztással (1947), államalapítással (1948), illetve fegyverszüneti megállapodással (1949) átmenetileg háttérbe szorult – vita, amely a környező arablakta területek Izrael biztonsága szempontjából való fontosságáról zajlottak (Horowitz 1993: 20-36). A diskurzus gyakorlatilag napjainkig Izrael különféle jelentéstartalommal bíró határai körül forog: kérdés, hogy az egyes határok vonala, (sáv)szélessége, illetve azok kontrollja mennyiben garantálják állam és társadalom biztonságát. E határokat két nagyobb halmazba lehet sorolni. Megkülönböztethetjük egymástól a földrajzilag-fizikailag (is) kijelölhető határokat, illetve a sokszor egymást is keresztező-átfedő társadalmi határokat:

2. táblázat: Az izraeli állam és társadalom biztonságéretét definiáló határok

Változó földrajzi határok	Átjárható társadalmi határok
az ókori Izrael határai (Jordán folyón túl)	☐ a zsidó állampolgárság határa: demokratikus jogok minden Izrael szuverenitása alatt élő halachikus értelemben zsidó számára
Palesztina első mandátumhatárai 1919-1922	
mandátumhatárok Transzjordánia leválasztása után 1922-1948	☐ az izraeli állampolgárság által definiált határok tekintet nélkül a vallási hovatartozásra
ENSZ felosztási határozatban jelölt határok 1947	☐ a zsidóság etnikailag-vallásilag definiált határai, amelybe minden Izraelben és azon kívül élő zsidó beletartozik
az első arab-izraeli háborút lezáró fegyverszüneti határok (zöld vonal) 1949-1967	
Izrael területi szuverenitásának határai: az állam 1949-es területe + háború(k) során megszállt területek: - Egyiptom: Sínai-félsziget 1967-1979 (1982) - Szíria: Golán-fennsík 1967-1974 (UNDOF) - palesztin területek* 1967-napjainig - Libanon: Dél-Libanon, biztonsági zóna 1982-1985 (2000)	☐ az izraeli ellenőrzési rendszer (<i>system of control</i>) által kijelölt határok, amely akkor is kiterjed a palesztin területeken élőkre is, ha azok elvileg a Palesztin Nemzeti Hatóság fennhatósága alatt is élnek.
*Izrael határai a palesztin területek relációjában - Kelet-Jeruzsálem: annexió 1967 (1980)-tól - Nyugati Part, Gázai övezet: megszállás 1967-1993 (1994/95) - Nyugati Part megszállás és autonómia 1995-től - Gázai-övezet. megszállás és autonómia 1994-2005 - Gázai övezet: autonómia, lezárt határok 2005-től	

Gilbert, Martin: The Routledge Atlas of the Arab-Israeli Conflict

Kimmerling 2008: 182-183

Az első oszlopban felsorolt határok funkciója, illetve biztonságos mivoltának megítélése nemcsak időszakról-időszakra változott, de politikai és vallási meggyőződés kérdése is, hogy ki, melyiket tekinti biztonságosnak. Terjedelmi okokból csak a legfontosabb összefüggéseket tudom kiemelni, elsősorban azokat, amelyeknek az izraeli biztonságérzet szempontjából a negyedik arab-izraeli háború tanulságait követően jelentősége volt. Az 1970-es években jelent meg az izraeli politikai- és közgondolkodásban a részben vagy teljesen demilitarizált (buffer) zónák fogalma. Ezt igyekezett megteremteni az 1975-1979 között a Sínai-félszigeten érvényben lévő átmeneti megállapodás, az Egyiptommal végül megkötött békeszerződés (1979), illetve a Szíriával való azon megegyezés, amelynek értelmében a Golán-fennsíkra nemzetközi békefenntartó erők (UNDOF) települtek (Horowitz 1993: 24). Nem megállapodás eredménye – és legkevesébe sem demilitarizált – megoldás volt a Libanon déli részén Izrael által egyoldalúan létesített biztonsági zóna (*security zone*), amely 2000-ben került (szintén egyoldalúan) megszüntetésre. A kérdés nem irreleváns a palesztin területek vonatkozásában sem, amennyiben a Nyugati Part megszállásának fenntartását sokan máig szükségesnek érzik. Nézetkülönbségek inkább csak annak kapcsán léteznek, hogy szükséges-e Izrael katonai jelenléte, vagy elegendő, ha egy esetleges palesztin entitás (autonómia, állam) jellegében demilitarizált. Ahogy Dan Horowitz már az 1990-es évek elején is felhívta rá a figyelmet, még az utóbbi csoportba tartozók, vagyis a területi kompromisszumot ösztönzők is fenntartanák Izrael jogát a Jordán folyó völgyének ellenőrzésére (Horowitz 1993: 26). E tekintetben sok változás akkor sem következett be, ha napjainkra az izraeli társadalom nagy része szívesen megszabadulna a megszállt területek által jelentett problémától.

A jobboldali oszlop sokkal inkább a kollektív identitások sokféleségét és azok határait jelzi.⁸ Biztonságérzet szempontjából releváns jelentőségüket elsősorban a valamely csoportba való tartozás tudata adja, amennyiben az egyes csoportok, mint társadalmi, politikai, intézményi konstrukciók nem elhanyagolható védelmet képesek az egyes tagok számára nyújtani (bővebben lásd: Kimmerling 2008: 97-98, 182-183, 194). A határok sokfélesége – pontosan azért mert a biztonságérzet messze több, mint haderő és haditechnika által garantálható fizikai biztonság – rávilágít arra a tényre is, amely szerint a katonailag védhető földrajzi-fizikai határok nem szükségszerűen esnek egybe politikai-társadalmi határokkal. E különbség mentén ragadható meg az 1970-es évektől létrehozott zsidó telepek Izrael biztonságát (nem?) szolgáló mivolta is (Horowitz 1993: 26; Naor 1999).

A libanoni polgárháborúba való izraeli beavatkozások (1978, 1982) minden korábbinál nagyobb társadalmi vitát generáltak és felszínre hoztak egy olyan jelenséget, amelyre korábban nem volt példa: a parancsmegtagadás intézményét. Ez volt az első jele annak, hogy a társadalom sorkatonai szolgálatra kötelezett tagjai másként értelmezik az Izrael nemzetbiztonsága szempontjából kritikusnak ítélt különféle célokat és eszközöket. Az izraeli társadalom libanoni háborúval szembeni megnyilvánulásaira válaszul Menachem Begin miniszterelnök fontosnak látta tisztázni az addig nem létező különbséget az elkerülhető és elkerülhetetlen háborúk között. Izrael arab államokkal vívott első négy háborúja során fel sem merült annak kétségbe vonása, hogy a háborút rákényszerítették az országra; a társadalom többsége meg volt győződve arról, hogy a történetek minden emberi befolyás és kontroll felett állnak (Inbar 2008: 56-57). A libanoni események azonban saját választóival szemben kényszerítették védekezésre a kormányt. Begin végül a Libanonban uralkodó körülményekkel – a veszély komolyságát tekintve Csehszlovákia 1939-es megszállását analógiaként használva – magyarázta az IDF szerepvállalását (Inbar 2008: 55-68). Hasonlóan, az első intifáda kitörése (1987) sokkolta az izraeli tár-

⁸ Az izraeli személyazonosítási okmányokban a „nemzetiség” (לאום) és nem az „állampolgárság” (אזרחות) kategória definiálja a zsidó hovatarozást.

sadalmat – elsősorban annak békepárti szegmenseit. Nem annyira a palesztin lakosság által alkalmazott erőszak, sokkal inkább az izraeli hadsereg által arra adott válaszok okoztak megdöbbenést köreikben (Inbar 2008: 39-54). E tapasztalatok nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az a baloldal egyre kevésbé a palesztinokkal szembeni elkerülhetetlen erőszak-alkalmazásban, mint zéró-összegű játékban (Stav 2001), sokkal inkább a tárgyalásos rendezésben lássa a konfliktus megoldását, ezáltal Izrael biztonságának hosszú távon való garantálását.

Az intifáda lecsendesülése egybeesett a hidegháború végével, egy optimista hangulatú új világrend kialakulásának reményével. A Madridban kezdődő, majd Oslóban kiteljesedő(nek látszó) békefolyamat (Gazdik 1994; Gazdik 1996; Gazdik 1998) résztvevői sok mindent nem láthattak előre. Egyrészt a (nemzet)állam világméretben való megkérdőjeleződése (leértékelődése) Izraelben egybeesett az állam egyszerre zsidó és demokratikus mivoltáról folyó vita egyre élesebbé válásával. Másrészt a megállapodás (az elvi nyilatkozat, 1993. szeptember) nem véletlenül szólt átmeneti időszakra: az erősebb félnek számító, de megállapodást szükségesnek tartó izraeli politikai vezetés jól látta, hogy a társadalom még nem kész a megszállt palesztin területek teljes feladására (Adler 1994; Sofer 2001) Ezen a helyzeten sokat változtatott a végül mindkét oldalon csalódást okozó oslói békefolyamat: a második intifáda kitörését követően az izraeli társadalom többsége már nem akart mást, mint úgy szomszédságban élni a palesztinokkal, hogy ne is lássa őket. Az intifáda, különösen az öngyilkos merényletek olyan társadalmi sokkot okoztak, amelyben még az izraeli társadalom palesztinokkal hétköznapi, normális kapcsolatban lévő része is kész volt támogatni az Ariel Sharon nevéhez fűződő egyoldalú kivonulást (*disengagement*) elképzelését. Amit az 1990-es évek elején még csak lehetőségként fogalmazott meg az egyébként baloldali Jichak Rabin – ti. a két társadalom egymástól való elszakadását, elkülönülését (*separation*) – az az utóbbi évtizedben egyetlen lehetséges kimenetűvé, lényegében a palesztin állam létrehozásának elfogadásává vált (Brom 2007).

2. Veszélyek és fenyegetettség a fontosabb nemzet(állam)i értékek tükrében

Izrael biztonságfelfogása eredetileg természetesen államközpontú biztonságfelfogás, amelyben az állam célja egyrészt a zsidóság számára menedéket nyújtani, másrészt állampolgárai számára biztosítani a demokratikus politikai berendezkedés feltételeit. A kettős, egymást bizonyos esetekben logikailag kizáró célkitűzés megtalálható nemcsak a Függetlenségi Nyilatkozat, de a kvázi alkotmányként funkcionáló tizenegy alaptörvény közül legalább háromnak a szövegében is. Ettől függetlenül a két cél között létezik bizonyos hierarchia, amennyiben a katonai stratégiák és diplomáciai tevékenység elsődleges célja egyértelműen a nemzet túlélésének biztosítása – tekintet nélkül arra, hogy zajlik-e tényleges háború vagy csupán az ún. alvó háború időszaka jellemző-e. Hogy ez utóbbi állapot mennyire egyoldalú izraeli értelmezés, azon lehet vitatkozni, mindenesetre a közel-keleti szomszédok Nasszertől Ahmedinedzsádig tökéletesen asszisztálnak a percepció fennmaradásához (Horowitz 1993: 11-12). A belső stabilitásnak sok esetben fontos garanciája egy – az államrendet belülről fenyegető veszélyeknél – nagyobb külső fenyegetés napirenden tartása. E fenyegetések között megemlíthető az Izrael létrehozása óta enyhülő, de máig permanensnek tekintett, a zsidó állam elpusztítására felszólító retorika, a mennyiségileg arab világ javára billenő – a közel-keleti térség és Izrael között az alapterület, népesség, a hagyományos fegyverek és emberállomány terén létező – aszimmetria; az évtizedek óta elrettentést biztosító „alagsorban lévő [izraeli nukleáris]

bomba” értékét megkérdőjelező iráni nukleáris program; illetve a megszállt palesztin területek megoldatlan helyzetének mindenre rávetülő árnyéka.

A külső fenyegetések látszólag mindent elhomályosító léte ellenére Izraelben is tagadhatatlanul léteznek olyan belső tényezők, amelyek abban a pillanatban aláásnák az állam belső stabilitását, amint a külső fenyegetés, vagyis az azzal szembeni fellépést biztosító nemzeti konszenzus megszűnne. Ennek kapcsán alapvetően két, a belső rendre potenciális fenyegetést jelentő tényezőt érdemes kiemelni: az Izraelben állampolgári jogokkal rendelkező arab kisebbséget és azt az ultraortodox zsidóságot, amely vita esetén az állam(hatalom)mal szemben Isten törvényeinek tulajdonít elsőbbséget. Miközben jobboldali politikai körök szerint a palesztin területekről való kivonulás, a külső fenyegetés elhárulása automatikusan vonná maga után Izrael területének további csökkenését, addig a(z) (politikailag többnyire jobboldali) ultraortodox zsidóság mindazok számára jelent fenyegetést, akik Izrael demokratikus mivoltát fontosabb értéknek tekintik a zsidó öndefiníciónál, illetve az állam területi kiterjedésénél.

A lakosság közel 20 százalékát kitevő izraeli arabok Izrael biztonságára nézve azért jelentenek fenyegetést, mert etnikai hovatartozásuknak és történelmi tapasztalatuknak köszönhetően a palesztin kérdést másként értékelik, mint a többségi izraeli társadalom. Többségük számára a cionizmus (és az izraeli állam) kizáró, rasszista, területileg expanzionista mozgalom, miközben a palesztinok megnyilvánulásaiban nem terrorizmust vagy biztonsági fenyegetést látnak, hanem nemzeti ellenállást és felszabadító mozgalmat. Ebből adódóan Izrael számára az arab világ, illetve a palesztin közösség olyan potenciális trójai falovát jelentik, amely az állam területén bármikor robbanáshoz vezethet (Smootha 1993: 105, 108.). Ennek radikálisabb formája lehet a fegyveres összecsapás, enyhébb, de politikailag nem kevésbé veszélyes következménye pedig az arab autonómiatörekvések 1949-es határokon belül való megjelenése.

Nem kevésbé fenyegeti az állam belső rendjét az 1949-es fegyverszüneti határokat ignoráló, többségében vallásos, politikai meggyőződéseiket Júdea, Szamária és Kelet-Jeruzsálem területén megvalósítani kívánó zsidó kisebbség. Veszélyt nem pusztán egyre növekvő, utóbbi két évtizedben – a palesztin területeken – megduplázódó létszámuk miatt jelentenek, sokkal inkább azért mert alapvetően más szemmel tekintenek a világra, múlt-jelen-jövő viszonyára, mint a modern, szekuláris, demokratikus nemzetállamban gondolkodók. A vallási és politikai értelemben egyértelműen elkötelezett telepések és a velük szimpatizáló, de nem feltétlenül palesztin területeken élők számára a zsidóság egyszerre alkot olyan nemzetet és vallási közösséget, amelynek nem Izrael államban, hanem Izrael földjén kell(ene) élnie. A palesztin területeken való letelepedéssel nem egyszerűen történelmi jogot formálnak az ókorban zsidók által lakott földre, hanem a küldetés megvalósításához viszik közelebb a zsidóságot. Sikerük titka – a politikai életben való részvételt biztosító választási rendszer sajátosságai mellett – az általuk használt kettős nyelvezetben ragadható meg. Miközben saját közösségük tagjai felé az olyan primordiális kötelek eltérhetetlenségét hangsúlyozzák, mint föld, vér, vallás, addig a szekuláris (cionista vagy cionista gyökerű) zsidókkal való közösséget az úttörő országépítésre, a letelepedésre és biztonságra való hivatkozással teremtik meg (Kimmerling 2008: 170-171). E kettősségből következő kérdés, hogy a telepék vajon mennyiben szolgálgják Izrael biztonsági érdekeit.

A fentebb felsoroltak fenyegetésként való érzékelése összefügg egyrészt az izraeli társadalom által értéknek tekintett tényezők sokféleségével, másrészt annak tényével, hogy (nemzet)biztonság és személyes biztonság egymástól elválaszthatatlan fogalmak. Ami az előbbit illeti – a madridi és oslói béketárgyalások időszakában – végzett, de a kutatási eredmények relevanciáját tekintve máig érvényes közvélemény-kutatások szerint az

izraeli társadalom (ha nem is egyéni, de kollektív szinten) meglehetősen következetlen a legfontosabbnak tekintett értékek rangsorolásában:

3. táblázat: Versengő értékek és nemzetbiztonság

	1. Zsidó többségű Izrael	2. Nagy-Izrael	3. Demokratikus állam	4. Béke
1. Zsidó többségű Izrael	-			
2. Nagy-Izrael	[1.2.]	-		
3. Demokratikus állam, amely minden szuverenitása alatt álló egyén (a palesztinok számára is) egyenlő jogokat biztosít	[1.3.]	[2.3.]	-	
4. Béke (a háború lehetőségének minimalizálása)	[1.4.]	[2.4.]	[3.4.]	-

Arian 1993: 140-143. alapján saját ábra

Az értékek rangsorolása számos lehetséges permutáció mentén történhet. Az idézett felmérés szerint a megkérdezettek többsége számára elsődleges helyen a zsidó többségű Izrael szerepelt, másodikként az arab szomszédokkal való béke szükségessége, ezt követte a demokratikus berendezkedés, végül az a Nagy-Izrael elképzelés, amelyet a megkérdezettek csupán 9 százaléka tekintett legfontosabb célnak. A táblázatból is látható, hogy a négy érték (cél) egyidejű realizálása nem lehetséges. Amennyiben a közvélemény – akár az egyéni válaszadók szintjén, akár társadalomként – a zsidó többségű Izraelt (a zsidó államot) tekinti elsődleges értéknek, a demográfiai realitások miatt szükségszerűen konfliktusba kerül a szintén fontosnak vélt Nagy-Izrael, illetve a demokratikus berendezkedés koncepciójával (1.2 és 1.3. eset), miközben elvileg minimálisra csökkenti egy esetleges háború esélyét (1.4.). Az állam területi kiterjedését (Nagy-Izrael) legfontosabbnak tartók nem vallhatják egyszerre sem a demokratikus értékek fontosságát, hiszen nagyszámú palesztin-arab él ugyanezen a területen (1.2.); sem a béke elérésének (megőrzésének) szükségszerűségét (2.3. és 2.4.). Amennyiben a tartós stabilitás kulcsát Izrael állam demokratikus mivoltában véljük felfedezni, elvileg lehetséges a külső konfliktusok elkerülése (3.4.), ám ehhez nemcsak a (megszállt palesztin) területeket kell visszaadni (2.3.), de adott esetben – hosszú távon – le kell mondani az etnikailag definiált, zsidó többségű államról (1.3.) is (Arian 1993: 140). Miután a felsorolt értékek nem alkotnak koherens érték- és célrendszert, természetes, hogy abban a kérdésben is megoszlanak a vélemények, hogy mely eszközök szolgálják Izrael biztonsági érdekeit.

Kollektív és egyéni (személyes) biztonság viszonyában ugyanaz az ellentmondás fejlődik ki, amely az előbb írtakban – lényegében az állam zsidó és/vagy demokratikus mivoltáról folyó vitában (Rostoványi 2006: 286-304; Kimmerling 2008: 179-198) – is megtestesül. A nem-zsidókkal (elsősorban palesztinokkal) szembeni demokráciaellenes visszaélések állam és társadalom demokratikus öndefiníciójával látszólag összeegyeztethetetlen tolerálása, illetve a megszállás társadalmi konszenzussal – vagyis IDF révén való – fenntartása azért lehetséges, mert a kontroll hiánya nem egyszerűen Izrael állam

biztonságát, hanem az egyén, az én-te-ő személyes biztonságát sodorná veszélybe. Egyéni nézőpontból teljesen mindegy, hogy a veszély, illetve fenyegetés potenciális- vagy valódi. Ahogy William I. Thomas, amerikai szociológus megfogalmazta, valamely élethelyzet adott értelmezése készítt cselekvésre, nem pedig annak objektív minősége vagy megítélése (*If men define situations as real, they are real in their consequence*, 1928). A diaszpóralét, az évezredek zsidóüldözések, a holokauszt kollektív tudatba épült személyes élményeket tükröző tapasztalatai, az állam megalapítását kísérő arab reakciók, az arab-izraeli háborúk egyaránt azt a meggyőződést erősítik, hogy a zsidó nép, Izrael állam, illetve az e közösségekben elhelyezkedő egyén a pusztta létezéséért küzd. A nemzetbiztonság letéteményesének tekintett hadseregben – akár háborúban, akár a megszállt területeken – szolgálni a többség számára nem egyszerűen az absztrakt állam védelmét jelenti, hanem saját és családja konkrét, személyes biztonságának védelmét. Ennek köszönhetően az 1980-as évek elejéig lényegében konszenzus volt a hazafias kötelezettségek teljesítésének szükségessége és felemelő mivolta tekintetében (Arian 1993: 138-139). Az izraeli hadsereg libanoni háborúban tanúsított morális dilemmákat felvető tevékenysége hozta először felszínre azokat a lelkiismereti problémákat, amely ha nem is túl gyakran, de adott esetben akár szolgálat-, parancsmegtagadás-hoz is vezetnek – napjainkban már a megszállt területeken is.

3. A nemzeti konszenzus (biztonságérzet) összetevői

A fentiek alapján is viszonylag egyértelműen körvonalazódó tény, hogy Izrael számos politikai és társadalmi törésvonal mentén tagolt. Miután azonban nemzetbiztonság és személyes biztonság egymástól nem elválasztható fogalmak (értékek), szükségszerűen kell, hogy létezzen kompromisszum bizonyos célok és eszközök (alkalmazhatósága) vonatkozásában. A kérdésben létező nemzeti konszenzus két összefüggésben ragadható meg, egyrészt abban, hogy az Izrael létét fenyegető veszélyekkel szemben mindenképpen fel kell venni a küzdelmet, másrészt abban, hogy ennek elsődleges eszköze az állam saját katonai ereje (Horowitz 1993: 12).

Az izraeli hadsereg (Izraeli Védelmi Erők, IDF) nem egyszerűen a fizikai biztonság garantálására létrehozott szervezet, hanem olyan kohéziós erő, amely tartalommal tölti meg állam és állampolgár viszonyát, identitást, illetve az elért eredményeknek köszönhetően belső tartást, önbecsülést biztosít a társadalomnak és erősíti azok tagjai számára védettséget nyújtó hálót (Cohen 1995; Lebel 2008; Kimmerling 2008: 132-153; Lissak 2001: 235-256). Noha különösen Libanon (1982) és a PFSZ-szel kötött megállapodások (1993-1998) végrehajtásának kezdete óta komoly fenntartások fogalmazódnak meg „szentségével” kapcsolatban (különösen izraeli szociológusok körében), alapvetően máig köztiszteltetben álló intézményként tekintenek rá. Szerepe annál inkább érdekes – legalábbis amennyiben Izrael nem vált klasszikus értelemben militarizált társadalommá – mert egy olyan államban kellett megtalálnia szerepét, amelyben a (zsidóságot megillető) demokrácia, illetve annak intézményrendszere alapérték. A hadsereg nem mindenáron, hanem e többé-kevésbé működő demokratikus „szűrőn” keresztül kell, hogy garantálja a biztonságot, amelyért cserébe az állampolgárok alapvetően feltétlen, bár az utóbbi években komoly vitákkal kísért együttműködését kapja. A hadsereg teljesítménye nem pusztán a védelmi kiadások nagyságrendjétől függő kérdés. Katonai értelemben vett felkészültségének három pillérét a tisztai állományt és parancsnoki struktúrát biztosító hivatásos haderő, a bármikor bevethető sorköteles katonák, illetve a szükség esetén rendelkezésre álló tartalékos állomány jelenti. Az emberállomány mellett vitathatatlan szerepet játszik a hagyományos és stratégiai jellegű katonai fejlesztések széles

köre, az arab államokkal szembeni technológiai előny, a harcközbeni rugalmasság, valamint az olyan társadalmilag determinált tényezők, mint tudás és felkészültség mindenekfeletti tisztelete. Kétségtelen, hogy egy fejlett, képzett, fegyelmezett társadalom előnyben van a kevésbé felkészült, levezetetlen belső feszültségekkel terhelt ellenféllel szemben (Horowitz 1993: 15-19). Hogy az adottságokat mennyire sikerül politikailag kihasználni, az már inkább a politikai, társadalmi folyamatok által meghatározott katonai doktrínákon és koncepciókon múlik. És e tekintetben Izrael – nem véletlenül – nem sokat tud felmutatni. A katonai terminológiák, biztonsági koncepciók sokfélesége, a nemzetbiztonsági stratégiákban való gondolkodás elterjedtsége ellenére az országnak nincs, soha nem is volt olyan átfogó, írásban megfogalmazott nemzetbiztonsági doktrínája, amely minden körülmények között a katonai és civil cselekvés referenciájául szolgált volna (Horowitz 1993; Lissak 1993: 64; Inbar 2008; Kimmerling 2008: 154-168). Ebből adódóan a minőségi értelemben Izrael javára érvényesülő aszimmetrikus helyzet az eddigiekben nem sikerült a cél – Izrael biztonságának garantálása – érdekében úgy kihasználni, hogy megszűnjön az az egzisztenciális fenyegetés, amely elhárításának szükségességét illetően létezik nemzeti konszenzus. Mindez együtt azzal a következménnyel is, hogy az Izraelt fenyegető veszélyeket és az ország biztonsági igényeit a politikailag optimálisnál jobban befolyásolja a hadsereg, illetve általában a társadalom katonasághoz kötődő része (Lissak 1993: 64; Lissak 2001; Freilich 2006). Más megközelítésben, a napjainkban ma már inkább csak a palesztinokkal szemben fennálló arab-izraeli konfliktus megoldása helyett sokkal inkább annak menedzselése folyik (Sofer 2001; Bar-Siman-Tov 2007).

Miután az állam maradéktalanul nem tud belső erőfeszítéseire támaszkodni, lényegében egyetértés van abban is, hogy nemzetbiztonságot garantáló további tényezőkre van szükség. Ez jelenti egyrészt az Egyesült Államokkal való különleges és szoros kapcsolatot másrészt az idegen és/vagy vitatott hovatartozású erőforrások – elsősorban a palesztin területek, illetve vízkészletek – feletti kontrollt. Ami az előbbit illeti, az legkevésbé sem ragadható meg csupán a Washingtonnal folytatott katonai, diplomáciai és politikai együttműködésekben (Little 2002; Lesch 2003; Inbar 2008: 24-36), hanem kiterjed a társadalom minden szegmensére, a kulturális, tudományos együttműködésen keresztül a mikroszintű emberi kapcsolatokig.

Érzékenyebb lehetőség – szükségszerűség, kényszer – a palesztin területek helyzete. Noha Izrael sosem ismerte el hivatalosan a megszállás tényét (azon az alapon, hogy azok sosem álltak más állam szuverenitása alatt), illetve a „zsidó és demokratikus” öndefinícióból adódóan soha nem is kívánta annektálni a területeket, ma már Izraelben is elfogadott megszálltként utalni a területekre, legalábbis a Nyugati Partra. A „sem megszállás, sem annexió” ahhoz a sajátos izraeli innovációhoz vezetett, hogy a területeken élőket eltérő jogok illetik meg. A palesztinokra vagy izraeli katonai rendeletek vonatkoznak, vagy a (1994 óta) Palesztin Nemzeti Hatóság által megöröklött, megalkotott jogszabályok. A telepeken élő zsidók pedig akkor is az izraeli igazságszolgáltatás alanyai, ha az izraeli törvények területi hatálya nem terjed ki a Nyugati Partra (Hofnung 2001: 181-182; Kimmerling 2008: 194-195). Miután – Kelet-Jeruzsálem zsidó telepét leszámítva – mintegy kétszázezer zsidó él a sokak által a leendő palesztin állam alapjának tekintett korábbi mandátumterület 22 százalékán (pontosabban a Nyugati Parton), és mert az ő politikai életben, törvényhozásban gyakorolt befolyásuk jelentősebb annál, mint amit számarányuk lehetővé tenne – azaz miután a területekről való teljes kivonulás kivitelezhetetlen megoldás – marad a palesztin területek feletti ellenőrzés korlátozott fenntartása. Az ellenőrzési mechanizmusnak egyaránt vannak földrajzilag jól körülírható pontjai, mint pl. Jordán folyó völgye és a nagyobb zsidó telep(ülések) környéke (Efrat 2006), illetve funkcionális értelemben létező olyan mechanizmusai (ellenőrzési

pontok, falak, engedélyek), amelyek a palesztinok mozgását hivatottak ellenőrzés alatt tartani (Világbank 2007).

4. Izrael biztonságát potenciálisan garantáló, ám konszenzust nem élvező lehetőségek

Az előbbieken felsoroltak mellett egyéb lehetőségek – elsősorban az állam teljes szekularizálása, illetve a nemzetközi jog és intézmények kompetenciájának elfogadása – is kínálkoznak, amelyek adott esetben hozzájárulhatnának az izraeli társadalom biztonság-érzetének erősödéséhez.

Állam és vallás (egyház) szétválasztása⁹ örök probléma, amelynek gyökerei a cionizmus kibontakozásáig nyúlnak vissza. Az arról folyó vita, hogy a modern (szekuláris) Izrael állam létrehozható-e (a messiás eljövetele előtt, illetve hiányában) olyan kompromisszummal zárult 1948-ban, amelynek értelmében az ultraortodox zsidó közösség felmentést kapott állampolgári kötelességei egy részének teljesítése alól. A problémát – Izrael biztonsága szempontjából – mégsem a sorkatonai szolgálattól való távolmaradásuk jelenti, hanem egyrészt az összlakossághoz képest egyre növekvő demográfiai arányuk és politikai rendszerben való túlreprezentáltságuk, másrészt szilárd meggyőződésük, amely szerint Isten a zsidóknak adta Izrael földjét – azon bárkinek csak az ő jóváhagyásával van keresnivalója.

Ennek szellemében indult meg ismét, illetve virágzott fel (különösen 1977 után, az 1980-as években) a palesztinok lakta területeken a telepes mozgalom. Bár a későbbiek folyamán sokan nemcsak vagy nem kizárólag vallási meggyőződésből telepedtek le a területeken, a vallásos pártok politikai életben és a Knesszetben való részvétele máig vallási színezetet kölcsönöz a telepes-problémának. Az utóbbi időben ismét előtérbe került, de a telepek létesítése, fenntartása és felszámolása kapcsán már a XX. század első felében megfogalmazott kérdés hogy szolgálják-e vagy sem a zsidó nép, illetve Izrael biztonságát (bővebben Naor 1999). A válaszok sokféleségéről – leegyszerűsítve: az izraeli baloldal szerint nem, az izraeli jobboldal szerint igen – sokat elárul, hogy a telepek (települések) jelölésére más-más elnevezést használ a politikailag egymással szembenálló két oldal. Az identitását az Izrael létrehozása előtti időszakban megfogalmazott ún. revizionista célok és értékek mentén meghatározó jobboldal radikálisabbjai által preferált terminológia – *mitjasmim* (telepesek) és *jisuv* (telepek összessége) – a mandátumidőszakbeli palesztinai zsidó közösségekkel való megszakítás nélküli folyamatos kapcsolatra utal. Ezzel szemben a területi kompromisszumot ösztönző baloldal és a politikailag középen elhelyezkedők a történelmi előzmények nélküli *hitnachlujot* (telepek) és *mitnachlim* (telepesek) kifejezést használja. A nézetkülönbség jól jelzi, hogy a telepek mintha Schrödinger macskájának szerepét alakítanák az izraeli társadalomban: azt nem tudjuk, hogy a dobozba zárt macska él-e vagy sem, de a beavatkozással, vagyis

⁹ Állam és egyház szétválasztásának kérdése az iszlám és a zsidó vallásban egyaránt nem (de legalábbis nagyon nehezen) értelmezhető, miután egyik sem rendelkezik a kereszténység (katolicizmus) története során létrejött szervezethez (hierarchikusan szervezett egyházzal) hasonló intézménnyel. Ettől függetlenül sok országban, illetve nagyvárosban létezik a főrabbi „intézménye”, amely az ott élő zsidó közösség képviselőjére jogosult. A történelmi Palesztina területén a zsidó betelepülés kezdetével egy időben választották meg az első askenázi és szefárdi eredetű főrabbinátus (*Israel Chief Rabbinate*) az a vallásjogi hatóság, amely bizonyos kérdésekben közvetítőként funkcionál Isten és a zsidóság, illetve annak egyéb szerveződési formái (többek között Izrael állam) között.

a kérdés megválaszolásának igényével akkor is elpusztítjuk, ha egyébként él. A dilemma – a telepek hozzájárulnak-e Izrael biztonságához vagy sem – nemcsak logikai-filozófiai kérdés, hanem Izrael jövője szempontjából gyakorlatilag is releváns probléma. Ha a kivonulással és a telepek teljes felszámolásával Izrael hozzájárul a – tételezzük fel, hogy vele békés szomszédságban élni kívánó – palesztin állam létrehozásához, akkor nem a jelenleg kontroll alatt tartott palesztin nemzeti törekvések (ha tetszik, terrorizmus), hanem a zsidó vallási fanatizmus fogja aláásni a zsidó állam és társadalom biztonságát.

A nemzetközi közösség iránti bizalom, a nemzetközi jog alkalmazhatósága, a nemzetközi szervezetek által nyújtott garanciák nem kevésbé mentesek az ellenmondásoktól. Nemcsak azért, mert Izraelnek rossz tapasztalatai vannak – ennek szimbóluma például az ENSZ Közgyűlés 3379 (1975) sz. határozata vagy a rasszizmus elleni durbani világkonferencia (2001) – hanem mert a zsidó vezetés már az állam létrehozása előtt a nemzetközi közösség antiszemitizmusában látta a Hitler elleni nemzetközi küzdelemben való zsidó szerepvállalás korlátait (idézi Aronson 2009: 80-81).

Tudományos kategóriákkal nehezen megragadható, nem kevésbé ingoványos talaj a zsidók és nem-zsidók közötti különbségtétel. A „nem értheted, mert nem vagy zsidó” fordulat ugyanúgy ellentmond az ember és emberiség fejlődéséről vallott jelenlegi tudományos érvekkel is alátámasztott meggyőződésnek, mint a béke akadályának tekintett megbízhatatlanságot kifejező „arab mentalitás” izraeli zsidóság részéről történő hivatkozása. Leegyszerűsítés lenne azt mondani, hogy közel-keleti regionális gazdasági integráltság világviszonylatban is szokatlanul alacsony mértéke kizárólag ilyen összefüggésekkel lenne magyarázható, ám kétségtelen, hogy az arab államok által évtizedeken keresztül fenntartott, izraeli érdekeltségeket sértő bojkottnak megvannak a gazdasági következményei

Következtetések

A biztonsággal, nemzetbiztonsággal kapcsolatos írások közös jellemzője, hogy a megállapítások többségével könnyedén lehet vitatkozni. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy olvasóról olvasóra változik, hogy milyen tényezők, milyen kombinációban és mértékben határozzák meg természetes viszonyítási alapul szolgáló egyéni biztonságérzetet. Biztonságról alkotott felfogásunkat, akármennyire objektíven és módszerelesen próbálunk is közelíteni a témához, óhatatlanul befolyásolja, hogy milyen viszonyban és távolságban vagyunk attól a körtől, amely az érintettség határait kijelöli.

Természetszerűen mást jelent például az iszlamista Hamász retorikája azoknak, akik testközelből éltek meg öngyilkos robbantásokat, mást azoknak, akik akadémiai szemmel, ha nem is feltétlenül biztonságos, de kényelmes távolságból próbálják meg a fenyegetéseket és veszélyeket azonosítani, rendszerezni, értékelni. Még ez utóbbiak számára is komoly gondot okoz a mérhetőség és összehasonlíthatóság tudományos követelményének való megfelelés kényszere. Egyrészt mert a biztonság(érzet)nek nincsenek mértékegységei. Nem lehet ugyanazon skálán vagy mérlegen elhelyezni az arab államok vezetőinek retorikáját, az Izrael elpusztítására felszólító palesztin politikai mozgalmak által jelentett fenyegetést, a radikális (vallásos) zsidók racionális kompromisszumra képtelennek tűnő megnyilvánulásait vagy az iráni nukleáris fenyegetést. Éppúgy nem lehet – tudományos értelemben komolyan vehető – következtetéseket levonni Hitler és Ahmedinedzsád hasonlóan tűnő célkitűzéseiből, ahogy teljesen félrevezető a palesztinok helyzetét a varsói gettóhoz vagy a dél-afrikai apartheid-rendszerhez hasonlítani.

Emberi társadalmakat, történelmi eseményeket csak korlátozottan lehetséges, ha lehetséges egyáltalán, ismétlődő törvényekkel leírni.

Másik komoly módszertani probléma, hogy a kérdés – vagyis Izrael biztonságát fenyegetni vagy annak elpusztítására felszólítani mennyiben jelent elérendő célt az ilyen szlogeneket megfogalmazók számára, és mennyiben szolgálnak csupán eszközként más célok eléréséhez – megválaszolása nem nagyon vezet sehova. Azok számára, akik véleménye szerint a világ Izrael biztonsága körül forog, minden ellene irányuló megnyilvánulás komolyan veendő, hiszen – Illyés Gyula szavaival – „már körben lángol erdőtűz gyufaszázból, mert mikor ledobtad; el nem tapodtad”. A témát „objektív” szemszögből vizsgálni próbálók hajlamosak inkább úgy tekinteni a különféle fenyegetések és veszélyek megfogalmazóira, mint akik csupán egyéb céljaik realizálásához eszközként használják az izraeli társadalom biztonsági kérdésekkel szembeni érzékenységét. Ennek révén ugyanakkor, bármennyire törekedjenek is objektivitásra, elkerülhetetlenül relativizálják azokat a veszélyeket, amelyek számukra csupán izgalmas kutatási problémát vagy hétköznapi beszédtemát jelentenek.

4. táblázat Az izraeli biztonságfelfogással kapcsolatos fontosabb fogalmak és kifejezések

magyar elnevezés	a fogalom XX. századi elterjedése (amennyiben releváns)	angol kifejezés	Héber
kiválasztott nép		chosen people	עם נבחר
Dávid vs. Góliát kevesen sokak ellen		David vs. Goliath few against many	דוד מול גוליית מעטים נגד רבים
Izrael földje		Land of Israel	ארץ ישראל
zsidó állam	1896, Herzl Tivadar (Der Judenstaat)	Jewish State	מדינה יהודית
Izrael állam		State of Israel	מדינת ישראל
államiság (nehéz pontosan fordítani, a kifejezés az ókori izraeli királyság szuverenitásának természetére utal)	1930-40-as évek, David Ben Gurion	stateness, statism, statehood	ממלכתיות
fegyverben álló nemzet	1930-1940-es évektől	(nation in arms) nation in uniforms (garrison state)	אומה במדים (מדינה צבאית)
a háború ellenség területén való megvívása	1948, David Ben Gurion	bringing the war to the enemy	להעביר את המלחמה אל האויב
elsődleges/alapvető biztonság	Jigal Allon, mások	fundamental security	בטחון יסודי
aktuális/jelenlegi biztonság		current security	בטחון שוטף
békeidőbeli katonai műveletek	1950-es évek, Mose Dajan	peacetime military operations	פעולות צבאיות בימי שלום
megelőző háború (csapás)	1950-es évek közepétől 1967-ig, Jigal Allon	preemptive war (strike)	מלחמה מונעת
„bomba az alagsorban” (az atom-bomba létének meg nem erősítése kapcsán)	1950-es évektől napjainkig	bomb in the basement	פצצה במרתף
csendes (alvó) háború	Jichak Rabin, 1967. szeptember	dormant war	מלחמה רדומה
stratégiai mélység (területi mélység)	Izrael földrajzi adottságaival összefüggésben a területszerzés (megszállt területek és telepések) fontossága kapcsán folyó vita	strategic depth (territorial depth)	עומק אסטרטגי (עומק טריטוריאלי)
szuverén határ(ok), 1949		sovereign border(s)	הגבול הריבוני גבול מדיני

védhető határok	(Abba Eban)	defensible borders	גבולות בני הגנה
biztonságos határok		secure borders	גבולות בטוחים
Telepek	első bevándorlási hullámtól kezdve (jobboldali szóhasználat)	settlements	התיישבות
	1967 után (baloldali, semleges)		התנחלויות
területi kompromisszum	1967 után, izraeli baloldal	territorial compromise	פשרה טריטוריאלית
területet békéért	1967 után; 1980-as évektől	land for peace	שטחים תמורת שלום
békét békéért		peace for peace	שלום תמורת שלום
jordániai opció	különböző tartalommal 1967 óta	Jordanian Option	האופציה הירדנית
elrettentés (hatékonyságának megkérdőjeleződéséhez nemcsak az iráni nukleáris program, de a második libanoni háború (2006) is hozzájárult)	1967-től, illetve a nukleáris programtól napjainkig	deterrence	הרתעה
elkerülhető háború	1982. augusztus	war by choice	מלחמת ברירה
elkerülhetetlen háború	Menachem Begin	war of no choice	מלחמת 'אין ברירה'
átfogó béke (az arab világgal)		comprehensive peace	שלום כולל
Békefolyamat	Anvar Szadat; majd az 1990-es évek, az oslói folyamat időszaka	peace process	תהליך השלום
(palesztin) autonómia	1978, Camp David I. megállapodás	autonomy	אוטונומיה
végző megállapodás (a palesztin kérdés kapcsán)	1990-es évek	final (permanent) agreement	הסכם קבע
Különválás (a palesztin területektől)	1993-1994, Jitzak Rabin	separation	הפרדה
elszakadás, leválás (a Gázai övezet kapcsán)	2004-2005, Ariel Saron	disengagement	התנתקות

Felhasznált irodalom

- Abu Hussein, Hussein – McKay, Fiona (2003): *Access Denied. Palestinian Land Rights in Israel*. London: Zed Books
- Adler, Joseph (1994): „Israel’s Security Concerns in the Peace Process” *International Affairs* 70 (2): 229–241.
- Arian Asher (1993): „Vox Populi: Public Opinion and National Security” in Yaniv, Avner (ed): *National Security and Democracy in Israel*. Boulder: Lynne Rienner
- Aronson, Shlomo (2009): „Israel's security and the Holocaust: lessons learned, but existential fears continue” *Israel Studies* 14 (1): 65–93.
- Bar-Siman-Tov, Yaacov, ed (2007): *The Israeli-Palestinian conflict: from conflict resolution to conflict management*. New York : Palgrave Macmillan
- Ben-Eliezer, Uri (1995): „A Nation-In-Arms, Nation and Militarism in Israel’s First Years”, *Comparative Studies in Society and History* 37 (2): 264-285.
- Brom, Shlomo (2007): „From Rejection to Acceptance. Israeli National Security Thinking and Palestinian Statehood” *USIP Special Report 177*. Washington: USIP
- Buber, Martin (2005): *A Land of Two Peoples: Martin Buber in Jews and Arabs*. Chicago: The University of Chichago Press.
- Butler, Judith (2004): „Jews and the Bi-National State” *Logos. A Journal of Modern Society and Culture* 3 (1), <http://www.logosjournal.com/butler.pdf>

- Buzan, Barry (1991): *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*. New York: Longman
- Buzan, Barry – Waever, Ole – Jaap De Wilde (1997): *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers
- Celso, Anthony N. (2003): „The Death of the Oslo Accords: Israeli Security Options in the Post-Arafat Era” *Mediterranean Quarterly* 14 (1): 67–84.
- Cohen, Stuart A (1995): „The Israel Defense Forces (IDF): From a 'People's Army' to a 'Professional Military' – Causes and Implications” *Armed Forces & Society* 21 (2): 237-254.
- Efrat, Elisha (2006): *The West Bank and Gaza Strip. A Geography of Occupation and Disengagement*. London: Routledge
- Elazar, Daniel J. – Avidad, Janet (1981): „Religion and Politics in Israel” in Curtis, Michael (ed): *Religion and Politics in the Middle East*. Boulder, CO: Westview Press, 163-196.
- Freedman, Robert O., ed (2009): *Contemporary Israel: domestic politics, foreign policy, and security challenges*. Boulder, CO: Westview Press
- Freilich, Charles D. (2006): „National Security Decision-Making in Israel: Processes, Pathologies, and Strengths” *The Middle East Journal* 60 (4): 635–663.
- Gazdik Gyula (1994): „Madridtól a palesztin-izraeli kézfogásig,” *Társadalmi Szemle* 1994 (1)
- Gazdik Gyula (1996): „Az átalakuló Közel-Kelet: a palesztin autonómia,” *Társadalmi Szemle* 1996 (4)
- Gazdik Gyula (1998): „Netanjahu és a közel-keleti béke. Oslói folyamat: az úton végig lehet menni?” *Társadalmi Szemle* 1998 (6)
- Gutmann, Emanuel (1981): „Religion and its Role in National Integration in Israel” in Curtis, Michael (ed): *Religion and Politics in the Middle East*. Boulder, CO: Westview Press, 197-205
- Hofnung, Menachem (2001): „The Peace Process and the Internalization of Internal Legal Arrangements” in Sofer, Sasson (2001): *Peacemaking in a Divided Society: Israel After Rabin*. London: Frank Cass, 235-256.
- Horowitz, Dan (1993): „The Israeli Concept of National Security” in Yaniv, Avner, ed (1993): *National Security and Democracy in Israel*. Boulder: Lynne Rienner
- Inbar, Efraim (2008): *Israel's National Security: Issues and Challenges since the Yom Kippur War*. New York: Routledge
- Kimmerling (2008): „Patterns of Militarism in Israel” in Kimmerling 2008: 132-153.
- Kimmerling, Baruch (2008): „The Social Construction of Israel's National Security” in Kimmerling 2008: 154-178.
- Kimmerling, Baruch (2008): „Jurisdiction in an Immigrant-Settler Society” in Kimmerling 2008: 179-198.
- Kimmerling, Baruch (2008): *Clash of identities: explorations in Israeli and Palestinian societies*. New York: Columbia University Press
- Lebel, Udi (2008): *Communicating security: civil-military relations in Israel*. London: Routledge

- Lesch David, ed. (2003): *The Middle East and the United States. A Historical and Political Reassessment*. Boulder: Westview Press
- Little, Douglas (2002): *American Orientalism. The United States and the Middle East since 1945*. London: I. B. Tauris
- Lissak, Moshe (1993): „Civilian Components in the National Security Doctrine” in Yaniv, Avner (ed): *National Security and Democracy in Israel*. Boulder: Lynne Rienner
- Lissak, Moshe (2001): „The Unique Approach to Military-Societal Relations in Israel and Its Impact on Foreign and Security Policy” in Sofer, Sasson (2001): *Peacemaking in a Divided Society: Israel After Rabin*. London: Frank Cass, 235-256.
- Lustick, Ian (1996): „To Build and to Be Built By: Israel and the Hidden Logic of the Iron Wall.” *Israel Studies* 1 (1): 196–225..
- Merom, Gil (1999): „Israel’s National Security and the Myth of Exceptionalism” *Political Science Quarterly* 114 (3): 409–434.
- Naor, Arye (1999): „The Security Argument in the Territorial Debate in Israel: Rhetoric and Policy” *Israel Studies* 4 (2): 150–177.
- Peri, Yoram (1983): *Between Battles and Ballots*. Cambridge, UK: Cambridge University Press
- Rostoványi Zsolt (2006): *Együttélésre ítélve. Zsidók és palesztinok küzdelme a Szentföldért*. Budapest: Corvina
- Smooha, Sammy (1993): „Part of the Problem or Part of the Solution: National Security and the Arab Minority” in Yaniv, Avner (ed): *National Security and Democracy in Israel*. Boulder: Lynne Rienner
- Stav, Arieh ,ed (2001): *Israel and a Palestinian State: Zero Sum Game?* Zmora-Bitan Publishers
- Ulmann, Richard (1983): „Redefining Security” *International Security* 8 (1): 123-129.
- Világbank (2007): *Movement and Access Restrictions in the West Bank*. Washington: Világbank
- Walt, Stephen M. (1991): „The Renaissance of Security Studies” *International Studies Quarterly* 35 (2): 211-39.
- Yaniv, Avner, ed (1993): *National Security and Democracy in Israel*. Boulder: Lynne Rienner